

ARAPÇADA EŞDİZİM KAVRAMI VE ARAPÇA EŞDİZİMİN ÖZELLİKLERİ

Derya Adalar Subaşı

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, adalar@ankara.edu.tr

Adalar Subaşı, Derya. "Arapçada Eşdizim Kavramı ve Arapça Eşdizimin Özellikleri". ulakbilge, 94 (2025/1): s. 84–93. doi: 10.7816/ulakbilge-13-94-05

ÖZ

Eşdizim iki veya daha çok sözcüğün arasındaki ilişkidir. Bu sözcükler genellikle bir arada kullanılır ve eşdizimsel ifadenin en az bir ögesinden türetilir. Tüm dillerde bulunan bu kavram farklı özelliklerdedir. Arapça, dünya dilleri içinde eşdizim yönünden en zengin dillerden biridir. Arapçada eşdizim kavramının kullanılmasında bir ilerilik olduğu düşünülmektedir. Eşdizim sözlüksel anlamın açıklanmasında en önemli araçtır. Bilinen dilsel kuralların dışında, gramere dayanmayan sözcük oluşumlarıyla ilgili bir türdür. Klasik dönem Arap yazarlar o dönemde adı eşdizim olmasa da eşdizimin bugünkü anlamına işaret eden bir takım değerlendirmeler yapmışlardır. el-Curcânî'ye göre sözcüksel bir öge belli dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan kriterlere göre sadece anlamlı bir ilişkiler silsilesi içinde kullanılmalıdır. el-Câhiz, eşdizimin bir sözcüksel ögenin anlamlarından biri olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu, Firth'in eşdizimsel anlam ifadeleriyle uyum sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eşdizim, eşdizimsel örüntüleme, Arapça

Makale Bilgisi:

Geliş: 4 Ekim 2024

Düzeltilme: 9 Aralık 2024

Kabul: 10 Ocak 2025

Giriş

Dil toplumsal hayatta önemli bir unsurdur. Sürekli gelişmekte ve değişmektedir. Bir dili konuşan toplumun kültürü ve medeniyeti dilin anlamsal açıdan gelişmesinde önemli bir faktördür. Dilin anlamsal gelişiminde sözcük birlikteliklerinin oluşturduğu eşdizimlerin ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır.

Eşdizim kavramı 1950’li yıllarda ilk kez İngiliz dilbilimci Firth tarafından belirli sözcüklerin ortak olarak birlikte görülmesi olarak ifade edilmiştir. Firth, “*You shall know a word by the company it keeps* (Bir sözcüğü kurmuş olduğu sözcük birliktelikleriyle bilirsin) cümlesini kurarken eşdizim kavramının genel bir tarifini vererek bir temel oluşturmuştur (Emery 1991:56). Halliday ve Hasan aralarında herhangi bir bağ olmayan sözcüklerin sık sık bir araya gelmelerinin bir işlevi olarak eşdizimliliği, sözcükler ve tümceler arasında bağlaşıklık yaratarak onların bir metin olarak anlamlandırılmasını sağlayan bir düzenek olarak ele almaktadır. Aynı anlamsal alana ait olmaları nedeniyle *pipo, tütün ve duman* bağlaşıklık etkisi yaratırlar. (Oktar 1994: 164). Buna göre, eşdizimselliği gözlemlenen bir sözcüğün dizimsel olarak iki yanında neyin bulunduğu bakılır. Eğer sözcük gece ise eşdizimlerinden biri büyük bir olasılıkla karanlık olacaktır. Eşdizimsel sözcüklerin arasında birlikte kullanıldıkları metnin konusuyla bağdaştırılmalarının dışında herhangi bir dizgesel ilişki yoktur. Örneğin savaş ve yok etme sözcüklerinin görünürde birbirleriyle hiç bir ilişkisi olmamasına rağmen şiddet ile ilgili konularda birlikte görülmelerinden dolayı bağlaşıklık etkisi yaratırlar (Yağcıoğlu 2002: 190). Halliday ve Hasan, metinde kullanılan sözcükler arasında var olan çeşitli anlamsal ilişkileri *sözcüksel bağlaşıklık* (lexical cohesion) adı altında, *yineleme* (reiteration) ve *eşdizimlilik* (collocation) olmak üzere iki geniş alt grupta toplamışlardır. Ya metinde daha önce kullanılmış bir sözcük tekrarlanır ya da sözcük daha önce kullanılmış bir sözcükle eşanlamlılık ya da yakın anlamlılık ilişkisi içinde olabilir. Konuşucu/yazar daha önce kullandığı bir sözcüğe, daha genel bir anlam taşıyan bir sözcükle gönderimde de bulunabilir. Sonuç olarak hangi biçimde olursa olsun yinelenen sözcüklerin göndermeleri ortaktır (Hasan ve Halliday, 1975: 284). Bazı sözcükler arasında keyfi gelişmiş kullanım normları bulunmaktadır. Bu sözcükler bir dizimde birbiriyle daha sıklıkla kullanılırlar ve diğerlerine göre ayrıcalıklı bir konuma yükselirler. Sözcüklerin birbirini gerektirdiği ve diğer sözcüklerle kullanımının kısıtlandığı bu durum, dil bilimi yazın alanında eşdizimlilik (collocation) terimiyle anılmaktadır (Doğan 2022:690). Hoey, sözcüksel bağlaşıklığın metnin düzenlenmesine katkıda bulunduğunu, bir metnin içinde yer alan tümceler arasında kurulan sözcüksel bağların güçlülük derecesine göre, bazı tümceler konu belirleyici olarak işlev gördüklerini, bağları zayıf kalan tümceler ise konu bütünlüğüne daha az katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır. Bilgi akışının sürdürülmesine katkıda bulunan tümceleri asal, sözcüksel bağları diğer tümcelere oranla zayıf olan, dolayısıyla bilgi akışıyla doğrudan bağlantısı olmayan tümceleri yanal tümceler olarak tanımlamaktadır. Yanal tümceler metinden çıkartılmasıyla bütünlüğü ve bağdaşıklığı bozmadan daha sıkı örülmüş kısa metinler elde edilebilir. Eşdizimsel örüntünün yeteri kadar güçlü olmadığı metinlerde tümceler arası bağlar zayıflamakta ve okuyucu bütüne ulaşmakta zorlanmaktadır (1991: 8-12).

1. Arapçada Eşdizim Kavramı

Eşdizim iki veya daha çok sözcüğün birbiriyle ilişki içinde olduğu yapıya verilen addır. Arapça, dünya dilleri içinde eşdizim yönünden oldukça zengin dillerden biridir. Eşdizim kavramı için Arapçada farklı adlandırmalar yapılmıştır. Bunların ilki *el-mutelâzimâtu'l-lafziyye* veya *el-mutesâhibâtu'l-lafziyye*’dir. *el-Mutelâzimât* kavramı Arapça düzenli dişil çoğul formunda olup tekili el-mutelâzim veya el-mutelâzime’dir. Ayrıca *el-muterâdifât*, *el-mukterenât* veya *el-muterâdifât el-lafziyye* kavramları da kullanılmaktadır (Gazâlî:5-14)

Arapça açısından bu alanı aydınlatmak için dilbilimciler tarafından bazı girişimler yapılmıştır. Eşdizimle ilgili olarak İngilizce birçok çalışma yapılmış olsa da Arapça eşdizimler ve bu eşdizimlerin çeviri ile bağlantısına dair çalışmalar daha sınırlıdır. Dahası eşdizim üzerine yapılan çalışmalar dilbilimsel araştırmalardan türetilmiştir. Arapçada eşdizim kavramı üzerine çalışan Arap dilbilimcilerden biri el-Hassan (1982), diğeri de Gazâle (1994) dir. Bunlar terim olarak Firth’in eşdizim tanımı (1957) üzerinde durmuşlardır. Diğer İngiliz dilbilimciler ve Arap dilbilimciler her ne kadar kendileri bu kavramı geliştirip kapsamını genişletmiş olsalar da eşdizimleri kavramlaştırmanın Firth’ün tanımlamalarının bir yansıması olduğu görüşünü taşımaktadırlar. Palmer’in (1986) eşdizimin dayandığı anlamsal öğelerin duygu kısıtlamalarına dayandığı görüşü, aynı şekilde el-Hasan’ın sözcük seçimini kısıtlayan kurallara göre sözcüksel öğeler “Anlambilimsel Uygunluk” ile birbirine bağlanır. Bu da bütünüyle aralarındaki anlambilimsel bağa dayanmaktadır.

Gazâle (2004) eşdizimsel sözcükler üzerine yaptığı çalışmasında kelimenin dilbilgisel, sözcüksel ve retorik yapısına uygun eşdizim sınıflandırmaları yapmayı önermektedir (61).

Arapça eşdizimler üzerine sistematik bir çalışma yapılmış olmasa da er-Râvî, Câhiz, İbn Cinnî, el-Curcânî gibi geleneksel Arap gramerciler belli sözcüksel ilişkiler üzerinde durmuşlardır. Curcânî’ye göre sözcüksel bir öge belli dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan kriterlere göre sadece anlamlı bir ilişkiler silsilesi içinde kullanılmalıdır.

el-Câhiz, eşdizimin bir sözcüksel ögenin anlamlarından biri olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu, Firth'in eşdizimsel anlam ifadeleriyle uyum sağlamaktadır. O, *açlık* anlamına gelen *جوع* sözcüğünü örnek olarak verir ve bu sözcüğün Kur'an'daki anlamlarından birinin havf *خوف* (korku) olduğunu söyler.

Arapça sözcüksel ögeler arasındaki sözdizimsel ilişkiler de yapı ve anlam arasında sözdizimsel ve anlambilimsel bir önem olduğunu belirten İbn Cinnî tarafından ortaya koyulmuştur.

Retorik ve şiir açısından önde gelen teorisyenlerden biri olan el-Curcânî, metinsel anlamla, sözcüksel ögeler arasındaki sözdizimsel ilişkileri belirtmektedir. Ona göre hiçbir sözcüksel öge izole edildiği takdirde anlamlı değildir. Bunlar sadece belirli bir yapı içinde dilbilimsel ya da dilbilimsel olmayan ilişkilerin kurulmasıyla anlam kazanırlar. Modern Arap dilbilimciler de bu olguyu incelemek için bazı atılımlar yapmıştır.

2. Eşdizim ve Modern Arap Dilbilimciler

Modern Arap dilbilimciler eşdizim konusunu farklı başlıklar altında, farklı perspektiflerden ele almışlardır. Modern Arap dilbilimcileri içinde öne çıkan bir isim olan Hassan, eşdizimi *et-tedâm* (التصام) olarak isimlendirmekte ve şöyle tanımlamaktadır. Kendisi daha sonra *et-Tedâm*'ı, *et-tevârüd* التوارد ve *et-telâzum* التلازم olarak ikiye ayırmaktadır (1991:21)

Birincisine örnek olarak diğer farklı ögelerle birlikte kullanıldığında farklı anlamlara sahip olan *sâhib* sözcüğünü verir.

صاحب الدار evin sahibi

صاحب رسول الله Allah'ın resülünün arkadaşı

صاحب الجلالة kral

صاحب المعالي bakan

Diğer taraftan *et-telâzum* التلازم ise aşağıdaki örneklerle gösterilmiştir.

طلبه: طلبه onu istedi, talep etti

كرهه: كرهه ondan nefret etti

استعانه: استعانه birine bir şey yapmasını rica etti.

Arap dilbilimci Hüsâmeddîn (1985:257), *el-musâhabetu'l-lugaviyye* المصاحبة اللغوية adını verdiği eşdizimi deyimisel ifadelerin basit bir formu olarak görmektedir. Bu bağlamda eşdizimi şöyle tanımlamaktadır.

المصاحبة الاعتيادية لكلمة ما في اللغة بكلمات أخرى معينة

(Dildeki belli bir kelimenin başka bir kelimeyle birlikte görülme alışkanlığıdır.)

Kendisi Arapça eşdizimleri sadece anlama göre sınıflandırır ve aşağıdaki gibi birçok örnek verir.

ثغاء الغنم: koyun melemesi

عواء الذئب: kurt uluması

نعيق الغراب: karga gaklaması

اصطبل الخيل: at ahır

حظيرة ماشية: küçükbaş hayvanların ağılı

خيلة نحل: arı kovanı

عرين اسد: aslan yatağı, mağarası

كسرة من الخبز: bir parça ekmek

فدرة من اللحم: bir parça et

كتلة من التمر: bir miktar hurma

Önde gelen modern Arap dilbilimcilerden olan Gazâle (1985) "المتلازمات اللفظية" *el-mutelâzimâtu'l-lafziyye* adını verdiği eşdizimleri üç farklı kategoriye ayırmaktadır.

1-

التركيب القواعدي للمتلازمات اللفظية

(the grammatical patterns of collocations)

- 2- التركيب اللفظي للمتلازمات اللفظية
(the relationship between the constituents of the combination)
- 3- التركيب الأسلوبي للمتلازمات اللفظية
(the stylistic patterns of collocations)

Gazâle'ye göre Arapça eşdizimler yirmi farklı dilbilgisel yapıya sahiptirler.

- 1- isim+sıfat
قول سديد (isabetli söz)
- 2- isim+isim (tamlama olarak)
شروق الشمس (güneşin doğuşu)
- 3- isim+bağlaç+ isim
الخير و الشر (hayr ve şer)
- 4- sıfat+sıfat
ظالم جائر (haksız zâlim)
- 5- fiil+isim (figürsel anlamda olmayan)
سمع صوتا (bir ses duydu)
- 6- Fiil+isim (fügürsel anlamda olan)
لقن درسا (birine dersini vermek)
- 7- Fiil+fiil kökü
على علوا (üstün gelmek, üstüne çıkmak)
- 8- Fiil+zarf
بات شبعانا (tok olarak kalmak)
- 9- Fiil+harf-i cer+isim
جهش بالكاء (gözyaşlarına boğulmak)
- 10- Fiil+bağ fiil+fiil
أعذر من أنذر (uyaranı bağışlarım)
- 11- Fiil+bağlaç+fiil (zıt)
أعطي و منع (veren ve alan)
- 12- Zaman/yer zarfı+bağlaç+zaman yer bağlacı
أولا و أخيرا (ilk ve son)
- 13- Harf-i cer+isim+isim
بمحض الصدفة (tesadüfen)
- 14- Olumsuzluk edatı+isim+isim+olumsuzluk edatı
لا تفريط و لا إفراط (ne ölçüsüz ne ilgisiz)
- 15- İsim+fiil
حي يرزق (sapasağlam, diri)
- 16- İsim+harf-i cer+isim
الكمال لله (Mükemmellik Allahındır.)
- 17- Fiil işlevi olan edat+isim
ليت شعري (Ah bir bilsem!)
- 18- Keyfi dilbilgisel yapılar (yeminler vb.)
و الذي نفسي بيده (ruhum elinde olana yemin olsun ki!)
- 19- Keyfi dilbilgisel yapılar (küfür, sözgü)
عليك اللعنة (Lanet olsun sana)
- 20- Keyfi dilbilgisel yapılar (iyi dilek ifadeleri)
سلمت يداك (Eline sağlık)

Brashi (2005, 39-40), Gazâli'nin 18, 19 ve 20. Maddede yaptığı sıralamanın Arapça eşdizimlerin dilbilgisel tipleri içinde gösterilebileceğini, 15 ve 16. Maddede belirtilenlerin ise eşdizimden daha çok deyim olduğu bilgisini önermektedir.

2.1. Eşdizim Yapıları

Collocation in Modern Standard Arabic (1991:56-65) adlı eserde Emery, kelimelerin birlikte görülmelerini aşağıdaki gibi dört türe ayırmaktadır.

a) Açık eşdizimler (Open Collocations)

Birlikte görülen iki veya daha fazla sözcüğün birbiriyle arasında olan özel bağa bağlı olan eşdizimlerdir. İki öge arasındaki birleşim yer değiştirebilir. Her öge farklı bir anlamda kullanılır. Örneğin:

. انتهت الحرب. (Savaş bitti.)

. بدأت الحرب. (Savaş başladı.)

Savaş bitti, savaş başladı cümlelerinde her iki ögenin de birbirinin yerine kullanılması mümkündür.

b) Kısıtlı Eşdizimler (Restricted Collocations)

İki veya daha fazla sözcüğün olağan veya deyimsel olmayan anlamı ile, belli yapısal oluşumlar içererek, sadece dilbilgisel ve anlambilimsel değil, aynı zamanda kullanımsal olarak da kısıtlamalarla bir araya gelmesidir. Emery bu konuda şu örneği vermektedir.

حرب ضارة (zararlı savaş)

جريمة نكراء (iğrenç suç)

أحرز تقدما (ilerleme kaydetmek)

خسارات جسمية (maddi kayıplar)

a) Bağımlı Eşdizimler (Bound Collocations)

Eşdizimler ve deyimler arasında köprü kategorisindedir. Ögelerden biri diğerine göre daha seçicidir. Emery'nin verdiği örnek şöyledir.

أطرق الرأس (Başını eğmek)

حرب ضروس (Şiddetli savaş)

b) Deyimler

Deyimlerin içerdiği elementlerin yapısı donuktur. Özel duyguların tek bir anlambilimsel birimle birlikte oluşturduğu yapıdır.

الحرب الباردة (soğuk savaş)

حرب النجوم (yıldız savaşları)

Arapça eşdizim sözlüğü yazarı Hâfız'da eşdizimlerin on iki tipte karşımıza çıktığını iddia etmektedir (2004:

1-fiil+isim (isim özne, nesne ya da bir durumdur)

هدأ الموج (Dalga dindi)

صرب الحيمة. (Çadır kurdu)

. استشاط غضبا. (kızgınlıktan deliye döndü)

2-fiil+harf-i cer

استقال من العمل (istifa etti)

3-fiil+ (zarf gibi işlevi olan harf-i cerr)

نفذ بشدة

4-fiil+isim cümlecığı (ismin mansub görünümde geldiği durumdur)

اتصل هاتفيا (telefonla aradı)

5-fiil+bağlaç+fiil

طار وحلق

6-isim+isim

مسرح الأحداث (olaylar tiyatrosu)

7-isim+bağlaç+isim

عزم و اصرار (azim ve ısrarla)

8-isim+sıfat

قوة عظيمة (büyük güç)

9-isim+harf-i cerli isim cümlecığı

في غاية الأدب (son derece edepli)

10-isim+harf-i cer

مقارنة ب (..e-a kıyasla)

11-sıfat+isim

حسن الأخلاق (iyi ahlaklı)

12-sıfat+zarf cümlecığı

مستنكر بشدة (şiddetle reddetmek)

Brashi, Arapçayı yabancı dil olarak öğrenenlerin ve çevirmenlerin bu dilde daha belirgin kelime birleşimleri ve yapı oluşturmaları için, Hâfız'ın geniş çeşitlilikteki Arapça sözcüksel ve dilbilgisel kombinasyonlarından faydalanmalarını önermektedir.

Eşdizim her ne kadar uluslararası bir olgu olsa da özellikleri, yapısı, kalıpları ve anlamları açısından bir dilden diğerine değişiklik gösterir. Bazı dilbilimciler deyimleri de eşdizim olarak nitelendirirler bazıları da buna karşı çıkarlar. Eşdizimler deyimlerden farklıdır. Eşdizimler anlamı bileşenlerinden çıkarılabilecek olan sözcüksel öğelerin birlikteliğidir. Deyimler ise anlamı kendisini oluşturan diğer bileşenin anlamından çıkarılamayacak olan sözcük birlikteliğidir. Bu yüzden *sigara tiryakisi* مدخن مفرط bir eşdizim iken, *sapa sağlam*

يرزق حي bir deyimdir.

el-Kâsımî, eşdizimlerin aşağıdaki gibi özellikleri olduğunu söylemektedir.

- 1- Bir eşdizim sadece anlambilimsel veya dilbilgisel bir birimin oluşturduğu yapı değildir.
- 2- Eşdizimin anlamı yalnızca kelimelerin anlamından yola çıkılarak da tahmin edilebilir. Deyimlerin anlamı ise kelimelerin anlamlarından çıkarılamaz.
- 3- Arapça sözdizimine göre bir sözcüksel öge diğer bir sözcüksel birime refere edilmeksizin anlaşılır. Örneğin القدس el-kuds sözcüğünün anlamı الشريف eş-şerîf olmaksızın da anlaşılır.
- 4- Deyimlerden farklı olarak eşdizimler hiçbir sözcükle yer değiştiremezler.

Hassan, Collocation in Arabic adlı çalışmasında birbiriyle eşdizimsel ilişki içinde olan sözcükleri üç tipe ayırır.

a- Opposites (Karşıtlar)

- 1- الشرق والغرب (doğu ve batı)
- 2- الحياة والموت (yaşam ve ölüm)
- 3- الكثير والقليل (az ve çok)
- 4- العمى والبصير (kör ve gören)
- 5- الغنى والفقير (zengin ve fakir)

b) Synonyms (Eş anlamlılar)

Bu bağlamda Kuran eş anlamlı eşdizimler açısından zengindir. Bu tarz eşdizimler verilen mesajın anlamını daha güçlü bir şekilde ifade etmek istenildiğinde kullanılmaktadır. Yusuf suresi 86. Ayeti, Furkan suresi 66. Ayetlerde bu tip eşdizimlere rastlanmaktadır.

c) Complementariness (Tamamlayıcılar)

Bu kategori aşağıdaki örneklerle gösterilebilir.

- 6- بالقول والعمل (sözlü ve fiili)

- 7- الراديو والتلفزيون (radyo ve televizyon)
8- اعطني ورقة وقلم (bana bir kağıt kalem ver)

Bazı eşdizimler de güçlü anlambilimsel, zamansal ve işlevsel sözdizimsel gruplardan oluşmaktadır. Hasan çalışmasında "Collocational Distribution" başlıklı yazısında eş anlamlı sözcüklerin bütünüyle eş anlamlı sayılmadıklarını, eşdizimsel katkıları yönüyle aralarında farklılıklar bulunduğunu belirtmektedir. Örneğin ;

"انتقل إلى رحمة الله" (Allah'ın rahmetine kavuştu) "nafaka" ve نفق "nafaka" (vefat etti) "توفي" (öldü) "māte" مات (ölüm) "el-mewt" الموت "rahmetine kavuştu)

مات öldü sözcüğü bu örneklerde nötrdür, insan ve canlı öznelde kullanılır.

Eş anlamlısı olan توفي ve انتقل إلى رحمة الله sadece insanlar için kullanılır.

Son olarak da نفق cansız varlıklar (insan olmayan) için kullanılır.

جلس 'nin insanla ilgili konularda kullanıldığını, "berake" "برك" ve "ceseme" "جسم" oturma eylemini ifade ettikleri için eş anlamlıdır. Se'âlibi 'nin insanla ilgili konularda kullanıldığını, "برك" 'nin develerle ilgili kullanımlarda uygun olduğunu, "جسم" 'nin ise kuşlarla ilgili oturmak (tünemek) anlamına gelen bir eşdizim olduğu vurgulanmaktadır.

Hüsâmeddîn (1985), Arapçada eşdizimle ilgili örnekleri çok sayıda kategoriye ayırarak sınıflandırmıştır. Bunlardan biri de farklı hayvanlar veya farklı objelerin çıkardığı seslere ait eşdizimlerdir. Arapçada aslan tarafından çıkan ses زئير , atın sesi سهيل , eşeğin sesi نخيق , ineğin sesi خوار , koyunun sesi نعاء , kurtun sesi عواء , köpeğin sesi نباح , kedinin sesi مواء , güvercinin sesi هديل , karganın sesi نعيق , baykuşun sesi نعيب olarak kullanılmaktadır.

Farklı objelere ait seslere gelince, şimşek sesi هزيم , ağaçların sesi için حفيف sözcüğü kullanılmaktadır.

Diğer taraftan *kesmek* eylemi ile ilgili farklı fiillere dair örnekler kategorisinde ise yünü kesmek جز الصوف , saç kesmek قص الشعر , kalem için برى القلم , çiçek için قطف زهرة , bitkiler için حصد النبات örnekleri verilmektedir.

Hüsâmeddîn ayrıca hayvanların ve böceklerin bulunduğu yerler için de örnekler vermiştir. Atın ahır için اصطبل خيل , hayvanların ağılı için حظيرة ماشية , aslanın yeri için عرين أشد , kuşun yuvası için عش طير , kertenkele için حجرة حبر örneklerini vermektedir.

Nesnelere bağlı diğer bir grupta da gül buketi için باقة الورد , üzüm salkımı için عنقود عنب , odun balyası için حزمة حطب ve taş kümesi için كومة حجارة sözcüğünü kullanmıştır.

Vücudun farklı bölümlerinin hareketlerini de başka bir grupta sınıflandırmıştır. Kalp atışı için خفقان القلب , göz kırpma için اختلاج العين , el titremesi için ارتعاش اليد örneklerini vermiştir.

2.2. Eşdizim Türleri

Gazâle sözcüksel birimler arasındaki ilişkiye göre eşdizimleri 10 farklı kategoriye koymaktadır (1993:1-11).

1. Homojen Eşdizimler

Parçalarından birinin diğerini aynı kökten gelerek tamamladığı eşdizimlerdir. Örneğin; خطر له خاطر (aklıma bir şey geldi).

Diğer bir örnek, بعد جهد جهيد (çok fazla çabadan sonra)

2. Heterojen Eşdizimler

Eşdizimsel ifadenin parçalarından birinin diğerinden farklı bir kökten gelen kelime olmasıdır. Örneğin; استقبال حار (sıcak karşılama). İki kelime de farklı köklerden gelmektedir.

3. Tekidli (vurgulu) Eşdizimler

Parçalarından birinin, tekit etmek suretiyle diğerini tamamladığı ifadelerdir. فَرَّأَ (kuvvetle salladı).

Görüldüğü gibi lafzi tekitle bir parça diğerini tamamlamaktadır.

4. Direk (Doğrudan) Eşdizimler

Parçalarından birinin, diğerini gerçek anlam ile tamamladığı ifadelerdir.

حافي القدمين (çıplak ayaklı)

5. Mecâzî Eşdizimler

Parçalarından birinin, diğerini mecazi anlam yoluyla tamamladığı eşdizimlerdir. Örneğin طار صوابه (doğrusu uçtu gitti, sevabı kalmadı)

6. Övgüsel Eşdizimler

Parçalarından birinin diğerini tavsif amacıyla takip ettiği övgü anlamı ifade eden eşdizimlerdir. Örneğin; طري اللسان (tatlı dilli)

7. Yergisel Eşdizimler

Parçalarından birinin diğerini kötü olumsuz tavsif amacıyla takip ettiği, yergi ifade eden eşdizimlerdir.

Örneğin, غنم قاصية (yolunu kaybetmiş koyun)

8. Nötr Eşdizimler

Aralarındaki ilişkinin belirsizliği söz konusu olduğunda eşdizimlere bu isim verilir. Örneğin: سكرة الموت (Ölüm sarhoşluğu)

Gazâle'nin bu sınıflaması kolayca anlaşılabilir bir sınıflama değildir. Yapıları detaylı olarak açıklamamaktadır.

9. Belirsiz Eşdizimler

Aralarındaki ilişkinin sabitliği anlamında şüphe arz eden eşdizimlerdir. Yine bu konuda da bir belirsizlik söz konusudur ve herhangi bir açıklama mevcut değildir. Örneğin; حديث طويل (uzun bir söz, konuşma)

10. İronik Eşdizimler

Anlam olarak, alaycılık ifade eden eşdizimlerdir.

بطل الأبطال (kahramanlar kahramanı)

Son olarak Gazâle'nin (1993) yaptığı üçüncü sınıflandırma ise estetik yapılara göre (11).

- 1- Vurgusal قلة القليلة (azın da azı)
- 2- Abartılı لذ و طاب (lezzetli ve güzel oldu)
- 3- Estetik في خضم (ortamında)
- 4- Edebi هزيمة مشرفة (parlak bir yenilgi)
- 5- Standart يعرف من أين توكل الكنف (fırsatı iyi değerlendirmek)

Bu kavram bir deyimdir ve eşdizim olarak nitelendirilemez. Çünkü anlam oluşumun parçalarının anlamlarından çıkarılamamaktadır.

Yukarıda verilen tüm örneklerde de görüldüğü üzere Arapçada eşdizimin çeşitleri ve yapıların uğradıkları anlamsal değişimler son derece ilgi çekici ve zengin bir görünüm arz etmektedir.

Sonuç

Arapçada eşdizimlerin farklı bir yapısı bulunmaktadır. Çoğunlukla eşdizimle ortaya çıkan sözcüğün anlamı sözcüksel oluşumun öğelerinin anlamlarının bilinmesiyle ortaya çıkarılamamaktadır. Bu tip terkiplerin yabancı dil

olarak Arapça öğrenenlere öğretilmesi için yabancı dil öğretmenlerinin eşdizimleri nasıl kullanacağına ve nasıl öğreteceğine dair kapsamlı bir eğitim alması gerekmektedir.

Arapçada eşdizim kavramı modern anlamdaki tanımlarıyla günümüzde yeni incelenen bir alan olsa da klasik kaynaklarda o dönemdeki anlamı eşdizim olmasa da bugünkü anlamıyla eşdizime delalet eden yapılar bulunmaktadır. Yabancı dil öğrenenlerin ve çevirmenlerin de eşdizim konusunda kapsamlı bir eğitim almaları, eşdizimleri nasıl kullanacaklarını bilmeleri ve kendi hafızalarında eşdizimli sözcükleri kurabilmeleri gerekmektedir. Okullarda, üniversitelerde eşdizim öğretimi için özel öğretim programları düzenlenmeli ve müfredatlarda eşdizim konusu göz önüne alınmalıdır. Tek dilli ve iki dilli sözlük hazırlayan uzmanlar da eşdizim konusunu sözlüklerinin içeriğine almalıdırlar.

Kaynaklar

- ‘Abdulazîz, Muhammed, Hasan (1990), el-Musâhabe fi’t-Ta’bîrî-l-Lugavî, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire.
- Brashi, A. S (2005), Arabic Collocations: Implications for Translation, Published PHD Thesis, University of Western Sydney.
- Doğan, N. (2022). Dîvânü Lugâtî’t-Türk ve Eşdizimlilik: Türkçenin İlk Eşdizim Sözlüğü. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(9), 689-713.
- Ebû ‘Âsî , Hamdân, Rıdvân (2009), el-Edâ’âtu’l-Musâhabe li’l-keîâm ve eserihâ fi’l-ma’nâ, Mecelletu’l-Câmi’ati’l-İslâmiyye, c.17, s.2, ss.57-90.
- Emery, P. G. (1991). Collocation in Modern Standard Arabic. *Zeitschrift Für Arabische Linguistik*, 23, 56–65. <http://www.jstor.org/stable/43615775>
- Halliday, M.A.K., Hasan, Ruqaiya, *Cohesion In English*, Longman, Londra 1976
- el-Huseyni, Hammâde, M. ‘Abdulfettâh (2007), el-Musâhabetu’l-Lugaviyye ve Eseruha fi Tahdîdi’d-Delâle fi’l-Kur’âni’l-Kerîm, Câmi’atu’l-Ezher, Risâletu’d-dukûra, Kahire.
- Gazâle, Hasan (1993), Tercümetu’l-Mutelâzimâti’l-Lafziyye, Mecelletu Tercimân, Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, Beyrut.
- Ghazala, Hasan (2007), Kâmusu Dâri’l-‘İlm li’l-Mutelâzimâti’l-Lafziyye, Beyrut, Lübnan.
- Hasan Muhammed, Abdulaziz (1991), el-Musâhabe fi’t-Ta’bîrî-l-Lugavî, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire.
- Hâfız, et-Tâhir b. ‘Abdusselâm (2004), Mu’cemu’l-Hâfız li’l-Mutesâhibâti’l-‘Arabiyye, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Lübnan.
- Hoey, Michael, *Patterns of Lexis in Text*, Oxford University Press 1991
- Hüsâmeddîn, Kerîm, Zekî (1985), et-Ta’bîrî-l-İstîlâhî, Dirâse fi Te’sîli’l-Mustalah ve Mecellâtihi ed-Delâliyye, Mektebetu’l-Encelu el-Mısriyye, Kahire.
- El-Hüseynî, Hammad Muhammed (2007), el-Musâhabetu’l-Lugaviyye ve Eseruha fi tahdîdi’d-Delâle fi’l-Kur’âni’l-Kerîm, Risâletu’d-doktura, Câmiatu’l-Ezher
- Mustafa, A.Balsam (2010), Collocation in English and Arabic: A Linguistic and Cultural Analysis, Mecelletu Kulliyeti’t-Terbiyyeti’l-Esâsiyye, S.65, pp.29-43.
- Oktar, Lütüfiye, Çevreye İlişkin Haber Metinlerinin Dilbilim, Sosyal Psikoloji ve İletişim Bilimi Açısından Çözümlemesi, XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler, Ankara ODTÜ 1997
- Nasiruddin, Al-Amîr (1997), Mu’cemu Dakâ’ike’l-‘Arabiyye, Mektebetu Lübnânu Nâşirûn, Beyrut, Lübnan.
- Nofâl, Khalil Hasan (2012), Collocations in English and Arabic: A Comparative Study, *English Language and Literature Studies*, Vol.2, No.3, Philadelphia University, Jordan, pp.75-93.
- Saif, Abdulgabbâr and Ab Azîz Juzaidin (2011), An Automatic Collocation Extraction from Arabic Corpus, *Journal of Computer Science*, 7 (1), 6-11.
- Yağcıoğlu, Semiramis, *Sosyoloji Metinlerinde Konu Sürekliliğinin Eşdizimsel Örüntü Açısından İncelenmesi: Edimbilimsel bir yaklaşım, Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*, German (Essen) 2002

THE CONCEPT OF COLLOCATION IN ARABIC AND FEATURES OF ARABIC COLLOCATION

ABSTRACT

Collocation is the relationship between two or more words. These words are often used together and are derived from at least one element of the collocational phrase. This concept, found in all languages, has different features. Arabic is one of the richest languages in terms of collocations among the world's languages. It is thought that there is progress in the use of the concept of collocation in Arabic. Collocation is the most important tool in explaining lexical meaning. It is a type of word formations that are not based on grammar, other than known linguistic rules. Classical Arab writers made some evaluations that point to the current meaning of collocation, even though it was not called collocation at that time. According to al-Curjani, a lexical item should be used only within a series of meaningful relationships according to certain linguistic and non-linguistic criteria. al-Cahiz states that collocation emerges as one of the meanings of a lexical item. This accords with Firth's collocational expressions

Keywords: Collocation, Collocational Patterning, Arabic